

KÜTAHYA BÖLGESİ ELMAS MIHLAYICILIĞI¹

*Levent MERCİN**

*Haldun ŞEKERCİ***

Özet

Geçmişten günümüze her alanda yaşanan gelişim süreci, son yıllarda teknolojideki gelişmelere de bağlı olarak büyük bir hızla sürmektedir. Buna bağlı olarak teknolojik gelişmelerin etki alanı altına aldığı alanlar olan kültür, sanat ve zanaat, eskiden olduğu gibi günümüzde de her şartta etkileşimlerini, gelişmelerini ve değişimlerini sürdürmektedir. Kültür öğelerinin yansımalarının görülebildiği zanaat ve sanat ürünleri, geleneksel kültür anlayışındaki yozlaşmaya paralel olarak makineleşmenin getirdiği seri üretim tekniklerinin kullanılmasıyla da estetik kaygıdan uzak, sadece işlevsel ürünler halini almış bulunmaktadır.

Anadolu coğrafyasında yer alan hemen hemen her bölge ve kent, kültür ve sanatın izlerini taşıyan değerlere sahiptir. Özellikle de bazı kentler bu açıdan öne çıkmaktadır. Bunlardan biri de Kütahya'dır. Kütahya, hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti kültür ve sanatının zirveyi yaşadığı dönemlerden birinde tarih sahnesinde yerini almıştır.

Bu araştırmada zamanında Osmanlı'nın şehzade yetiştirme ve kuyumculuk alanındaki sayılı elmas mihlayıcılığının merkezlerinden birisi olan Kütahya bölgesi elmas mihlayıcılığı konu edinilmiştir. Araştırmada şimdilerde yok olmaya yüz tutmuş olan Kütahya elmas mihlayıcılığının geçmişten günümüze durumu, kentin sosyo-kültürel yapısına yansımaları irdelenmiş ve bu sanatın yaşatılabilmesi ile ülkeye katma değer sağlayabilmesine ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

***Anahtar Kelimeler;** Kuyumculuk, Mihlayıcılık, Türk El Sanatı, Geleneksel, Kütahya*

¹ Bu makale 15-18 Kasım 2012 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen I. Uluslararası Yöresel Ürünler Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr. Levent MERCİN, Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekan Yrd.
leventmercin@hotmail.com

** Öğr. Grv. Dr. Haldun ŞEKERCİ, Dumlupınar Üniversitesi Kuyumculuk ve Takı Tasarım Bİm.
haldunsekerci@gmail.com / haldunsekerci@dpu.edu.tr

1. GİRİŞ

Türkiye dünya kültürüne yön vermiş, geçmiş birçok uygarlığa ait kültür ve sanatın izlerini bünyesinde barındırmış ve barındırmakta olan bir ülkedir. Kültür-sanat ürünlerinden biri olan Geleneksel Türk El Sanatları, diğer ülke ve bölgelere göre özel bir karakter taşır. Bu ürünler, bir ülkenin tarihini yansıtan canlı ve aynı zamanda anlamlı belgeleridir. Örneğin günümüzde estetik bir görüntü objesi olarak değerlendirilen takı da vücudun tamamlayıcısı olarak ele alınan, yansıttığı görüntüyle anlamını, alanını ve sınırlarını güncelleştiren, taşıyan kişinin mekan içindeki konumunu belirleyen bir obje olduğu söylenebilir. Bu açıdan geleneksel el sanatı örnekleri, bir milletin geçmişine ışık tutmakta, geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden kültür değerlerinin yozlaşmaması ve yok olmaması için, "teknolojik gelişime paralel olarak, eğitim gereksinimini de dikkate alarak, aynı potada eritilebilmesi gerekmektedir" (Şekerci, 2010).

Başlangıçta tür ve sayı bakımından sınırlı olan Geleneksel El Sanatı ürünleri, zamanla ticaretin yaygınlaşması ve diğer unsurlara (hammadde vb.) bağlı olarak çeşitlenmiştir. Hatta bazıları bu süreçte yok olmaya yüz tutmuş, orijinalliğini yitirmiş veya önemini (semercilik vb.) kaybetmiştir denilebilir. Ancak başlangıçtan günümüze Geleneksel El Sanatlarından maden işlemeciliği önemini hiç kaybetmemiştir. Maden işlemeciliği önceleri bir ihtiyacı karşılamaya yönelik bir çaba iken zaman içerisinde bir sanat haline dönüşmüş ve aynı zamanda farklı amaçlara hizmet ettiği görülmüştür. Anadolu'daki bu gelişimsel süreç, kültür ve geleneksel el sanatlarının beşiği Anadolu'yu maden işleme sanatının da merkezi durumuna getirmiştir.

Anadolu dünya kuyumculuğunun doğum yeri kabul edilebilir. İlk örnekleri tunç çağı eserleri arasında yer alan ve günümüzden beş bin yıl öncesine kadar uzanan bir zaman dilimi içinde oluşan maden işlemeciliği örnekleri, bu topraklarda yaşamış sanatçılar tarafından hazırlanmıştır (Kırtunç, 1990). Türk maden İşlemeciliği Altay-Orhun Türklerine kadar dayanır. Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemleri ise maden sanatının en güzel örneklerini verdiği dönemdir (Tansuğ, 1985). Osmanlı döneminde kuyumculuk saray içi ve saray dışı olmak üzere iki kısımda sürdürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sarayda mücevher işlemeciliğine ayrı önem verilmiştir. Bu dönemde yaptırılan mücevherler, ağırlıklı olarak yabancı hükümdarlara

hediye olarak sunulduklarından, saraya alınmadan önce kuyumcu başı tarafından incelenir ve kıymetleri belirlenerek kabul edilirmiş. Saraydaki kuyumcu atölyeleri dışında kalan kısımdaki saraya bağlı kuyumculara ise parça başı ücret ödenirmiş (Deda, 2007).

Anadolu coğrafyasında yer alan her bölge ve kent, Türk kültür ve sanatının izlerini taşıyan değerlere sahiptir. Özellikle de bazı kentler bu açıdan öne çıkmaktadır. Bunlardan biri de Kütahya'dır. Kütahya, hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti kültür ve sanatının zirveyi yaşadığı dönemlerden birinde tarih sahnesinde yerini almıştır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu döneminde Saraya hizmet eden mücevherciler dikkate alındığında, özellikle elmas işleme bölgelerinden birinin Kütahya olduğu görülür. Şimdilerde de Kütahya'da hala bu alanda uygulama yapan ustalar vardır. Fakat Kütahya Elmas Mıhlamacılığı konusunda yeterli düzeyde araştırma olmadığından bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

2. Bulgular ve Yorum

Kütahya'daki Elmas Mıhlamacılığı üzerine gerçekleştirilen bu araştırmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

2.1. Şehzadeler Şehri Kütahya

Osmanlı Devleti'nde şehzadeler babalarının padişahlığı esnasında, yanlarında "lala" adı verilen tecrübeli bir devlet adamıyla birlikte sancaklara vali olarak gönderilirdi. Sancak valiliği sayesinde, şehzadeler devlet idaresini öğrenirdi. Bu kapsamda Manisa, Kütahya ve Amasya gibi şehirler "şehzade sancağı" olarak belirlenmişti. Bu özelliğinin yanı sıra, Anadolu tarafına yapılan seferlerde Osmanlı ordusunun toplandığı ve aynı zamanda önemli bir uğrak yeri olmasından dolayı, Kütahya önemli eserlerle donatılmış ve Geleneksel Türk El Sanatları açısından zengin bir birikime sahip olmuştur. Ayrıca Kütahya'nın yol güzergahları üzerinde olması onun hem ekonomik açıdan hem de el sanatları açısından gelişim göstermesine yol açmıştır.

Kütahya, geleneksel el sanatları açısından çini sanatı ile akla gelen ilk kentlerden biri olmasına rağmen; sim sırma ve oya işlemeciliği gibi el sanatı örnekleri bakımından da hatırı sayılır bir yere sahip olduğu söylenebilir (Kütahya İl Kültür ve Turizm

Müdürlüğü, 2010). Bunların yanı sıra, kent genelinde artık yok olmaya yüz tutmuş gibi görünmesine rağmen, varlığını halen sürdüren ve resmi olarak da belirtilen (il kültür müdürlüğü) Kütahya’ya ait el sanatlarından biri de “Elmas Mıhlayıcılığı”dır.



Şekil 1:Kütahya Hisarı



Şekil 2: Zafertepe Çalköy Anıtı

2.2. Kütahya’da Elmas Mıhlayıcılığı

Kütahya’nın Domaniç İlçesi’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşuna ev sahipliği yapması, Sultan Beyazid ve Sultan Selim Hanların Şehzadeliklerini Kütahya’da tamamlamış olmaları; Osmanlıya asker yetiştiren bir şehir olması gibi gerekçelerden dolayı Kütahya, Osmanlı açısından önemini korumuştur. Buna bağlı olarak şehir zenginleşmiş, sanatçılar ve zanaatçılar saray himayesindeki kişiler tarafından korunmuşlardır. Bu bağlamda ortaya çıkan refah ve güvenlik, Kütahya’yı çağın geleneksel el sanatları ve buna paralel olarak elmas mıhlayıcılığında seçkin bir yere oturtmuştur.

Şapcı’ya (2012) göre, Kütahya, Osmanlı İmparatorluğu zamanında eyalet merkezi olması sebebi ile (şehzade merkezi) bir çok saray (konak) mevcut imiş, bu saraylarda (konak) takılan takılar ile İstanbul’a saraya gönderilen takılar Kütahya’dan gidirmiş. Yapılan takılar önce Kütahya’daki bu saraylara sunulur ve uygun görülenler buradan İstanbul’daki saraylara gönderilirlermiş. Ancak Kütahya kuyumcular çarşısındaki Osmanlı İmparatorluğu zamanında saraya elmas takılar yapan bölge, seçkin bir bölge iken artık bu anlamda önemini kaybetmiş hatta unutulmuş bir bölge haline gelmiştir. Buna rağmen yine de Elmas Mıhlayıcılığı Kütahya kuyumcular çarşısında sınırlı sayıda atölyede varlığını sürdürmektedir.



Şekil 3: Kütahya Kuyumcular Çarşısı (Aytunca, 2012)

2.3. Kütahya’da Elmas Mıhlıyıcılığının Sosyo-Ekonomik Yansımaları

Kütahya bölgesinde Elmas ürünler şimdilerde daha çok hazır alınıp satılmaktadır. Yapılan incelemede elmas takıların daha çok İstanbul’dan hazır olarak temin edildiği anlaşılmaktadır. Bu elmas ürünlerin krat değerlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Çünkü Osmanlı’dan beri gelen düğünlerde (evliliklerde) elmas takı takma ve hatta günlük kullanım amacıyla elmas takı kullanma geleneği, elmas takıya olan ilgiyi eksiltmemiştir. Ancak maliyetlerin artması insanların daha pahalı olarak üretilen Kütahya elmas mıhlıyıcılığının yerine il dışı fabrikasyon ucuz elmas takıların tercih edilmesine yol açmıştır. Bu durum, ilin ekonomisine katkı sağlamasına rağmen eski dönemde olduğu gibi kişiye özel hazırlanan özgün ve estetik değeri yüksek el imalatı elmas takı üretimi geleneğinin canlılığını yitirmesine sebep olmuştur.



Şekil 4: Elmas Takı Yapılırken

2.4. Kütahya'da Elmas Mıhlayıcılığı Yapan Atölyeler ve Ustalar

Kütahya'da Elmas Mıhlayıcılığı ile ilgili ustalar incelendiğinde ilk akla gelenlerden biri Doğan Şapçı'dır. Şapçı'ya (2012) göre, bu sanatın Kütahya'da tekrar canlandırılabilmesi için ilk kez 1958 yılında bu işe ışık tutan ve kuyumcu ustaları arasında ustaların ustası olarak anılan Mehmet Temizel kendi kendisine bir çalışma başlatır. Öncelikle bu bölgede yapılan modelleri bulabildiği kalıpları elmas takıları Kütahya'nın merkezinden, ilçelerden, hatta köylerden toplar. Ancak böyle bir çalışma yapmış olmasına rağmen, o yıllarda tamamen elmas işi takıların üretimine yoğunlaşmaz.

Şapçı'ya (2012) göre, sonraki yıllarda yetiştirdiği ustası Doğan Şapçı tamamen bu işi yapmaya karar verince, kendisine yol gösterir ve danışmanlık yapar. Doğan Şapçı yine Kütahya il merkezini, ilçelerini ve köylerini gezerek yerli ailelerden takılar ve bulabildiği kalıpları, ustası Mehmet Temizelin de bulduklarını toparlayarak bu işe girer.

1991 yılında elmas imalat atölyesini kurar. Önceleri model ve kalıpları, zamanın teknolojisine uygun olarak kum döküm daha sonra da santrifüj döküm teknolojisine uygun olarak alır. Bunun neticesinde bu bölgede Mehmet Temizel'in başlattığı çalışmayı tam anlamıyla hayata geçirerek, tekrar elmas üretime başlar. Bu iş için çok büyük miktarlarda kaynak aktarır. Ustası Mehmet Temizel'in yönlendirmeleri ve kendi gayretleri ile Kütahya'dan İstanbul'a göç etmiş ermeni ustalarını bulur. Bu ustalardan sanatın incelikleri hakkında hem bilgi hem eğitim alır. Bu yüzden Kütahya yöresindeki kuyumculuk irdelendiği zaman, Elmas Mıhlayıcılığını sürdüren ustalardan ilk akla gelen Doğan Şapçı ve yine onun yetiştirdiği ustalardan biri olan Cemil Yayılğan akla gelmektedir. Bu ustalar bu geleneksel el sanatını il bazında yaşatmaya çalışmaktadırlar.

Doğan Şapçı saraylı usta ve sanat geleneği anlayışını sürdürmüş kuşaktan bu sanatı öğrenmiş bir Elmas Mıhlayıcısıdır. Doğan Şapçı gibi onun yetiştirdiği Cemil Yayılğan da yine ustasından aldığı öğretilerle geleneksel tasarımlara ve tekniklere bağlı kalmıştır.

Doğan Şapçı tarafından ilk denemeleri yapılan, yine Doğan Şapçı ve Cemil Yayılğan tarafından birlikte geliştirilen uzun yılların tecrübe ve birikimiyle ortaya

çıkılmış, kendilerinin “Deniz Dalgası Tekniği” ismini verdikleri, bir eskitme, yani antik restorasyon tekniğini de bulmuşlardır.



Şekil 5: Doğan Şapcı



Şekil 6: Cemil Yayılğan

Deniz Dalgası Tekniğinde, alaturka mıhlamada ve deniz dalgası tekniğinde en temelde kullanılan araç ve gereçler, Kısa ve Uzun Tığ, Büyüteç, Rokela, Mühür Mumu, Angela, Foya, Aşındırma Makinesi, Kum, Cila Malzemeleri, Küçük el aletleri, Mühür Mumu kullanılır. Deniz Dalgası Tekniğinin İşlem Basamakları ise, döküm yada elde şekillendirme yoluyla sadeler oluşturulur. Model Mühür mumu aracılığı ile rokelaya yapıştırılır. Mıhlama için taşın oturacağı yuvaların yeri seçilir. Taş yuvaları açılır. Tıgla ve angela aracılığıyla taşların yuvaya mıhlanması yapılır. Taş yuvaya konmadan parlaklık için taşın altına yuvanın içine foya malzemesi konulur. Mıhlama işleminden sonra taş aralarına tekrar kalın tığ ile krater yapılarak düzeltilir. Mamul tüm işlemleri bittikten sonra sırasıyla cilalama ve oksitleme işlemine tabi tutulur (Şekerci, 2010). Standart mıhlama işleminden sonra oksitlenen mamul kum dolu özel makineye atılır. Makine için değişik silisyum, kuartz değerlerine sahip 17 değişik türde kum kullanılır. Hıdırlık kumu diye tabir edilen Kütahya yöresine ait kumda bu kumlara karıştırılır. Kum kalınlıklarında 6 tür kumun en sert 6 tür kumun orta sert ve 5 tür kumun ise en yumuşak olacak şekilde kalınlıklarının seçilmesine dikkat edilir. Aşındırma işlemi süresi ile ilgili olarak mamulün istenilen eskitilme görüntüsü ne kadar olacaksa en alt 32

saat olmak üzere beğeniye göre 64 ve 140 saatte aşındırma yapılabilir. Fakat aşındırma süresi üst limit olan 150 saati geçmemelidir. Aşındırma süresi 150 saati geçmesi durumunda mal eriyip deforme olmaktadır (Şapcızade, 2010; Akt: Şekerci, 2010). Gerekli aşındırma işlemine tabi tutulan ürünler kumdan çıkartılarak silinir ve son kontrolleri yapılarak işlem bitirilir.

Günümüzde Kütahya yöresinin tamamı incelendiğinde, bu bölgede Şapcızadeler olarak bilinen Doğan Şapçı'nın Elmas Mihlayıcılık atölyesi ile Cemil Yayılğan'ın Osmanlı Mücevherleri atölyesinden başka elmas takı üreten atölye kalmamıştır. Doğan Şapçı tarafından daha önceki yıllarda bu bölgede bu sanatın yaşatılması konusunda TÜBİTAK ile ortak eğitim çalışması başlatılmış olmasına rağmen çeşitli engeller nedeni ile netice alınamamıştır.

Bugünlerde, bu iki ustaya ait atölyelerde, Türkiye genelinde elmas işlemeciliği alanında sayılı ustalar olmalarından ötürü, hem il içinden hem de il dışından çeşitli elmasların restorasyonları ile özel kesim elmasların mihlanması konusunda aldıkları siparişler ve kişiye özel takıların tasarım imalatlarını gerçekleştirmektedirler. Bugüne değin yurt içinden ve yurt dışından birçok ünlü isme elmas takılar imal ederek, hem Kütahya'nın, hem bu sanatın değeri ile özelliklerini ve hem de kendi isimlerini birer marka olarak duyurmayı başaramışlardır.



Şekil 7: Elmas Mihlanmış ve Eskitilmiş Elmas Takı Ürün Örnekleri

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma da elde edilen veriler değerlendirildiğinde; Kütahya özellikle Geleneksel Türk Sanatı Örneklerinden biri olan Çini Sanatı yanında Elmas Mıhlıyıcılığı alanında da, diğeri kadar olmasa da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, maliyetlerin yüksek olması, her ne kadar bu takılara olan rağbeti gelenekleri yaşatma adına azaltmasa da, işin karatı düşük fabrikasyon ürünlere kaydığı saptanmıştır. Elde edilen bulgulara göre zor şartlar altında hala bu sanatı yaşatmaya ve ekonomik anlamda katma değer oluşturmaya çabalayan sanatkarların olduğu görülmüştür.

Elmas mıhlıyıcılığının bundan sonraki nesillere kazandırılabilmesi için lise düzeyindeki okullarda (Kız Teknik Meslek, Anadolu Güzel Sanatlar ve Spor Liseleri), iki yıllık Yüksekokullarda ve lisans düzeyindeki takı tasarımı bölümlerinde ders olarak okutulması, bu anlamda sanatkarlardan ve uzmanlardan yararlanılması gerekmektedir. Ayrıca Geleneksel El Sanatları Araştırma Merkezleri kurularak bu sanatın irdelenmesi ve yaşatılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKTAN, O. (1989). “El sanatları/Bir Sanayi Üretim Biçiminin Anadolu’daki Tarihsel Çerçevesi ve Uygulama Alanından Bir Kesit”. Ankara: Makro Yayıncılık.
- AYTUNCA, S. (2012).” Kütahya Kuyumcular Çarşısından Bir Kesit. Kütahya:Goldima Editörü
- DEDA, A. (2007).”Osmanlı Kuyumculuğu “Ege Yön Dergisi, **Sayı:7.** s.27. İzmir: Ege Yön Yayın ve Basımevi
- KIRTUNÇ, E. (1990). “Anadolu Kuyumculuğu Ürünlerinden Kemer ve Tepelikler”. Kültür ve Sanat Dergisi, **Sayı:5.** s.25Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2010).“Kütahya Tanıtım Kitabı”.Kütahya İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını. Kütahya: Express Matbaası.
- ŞEKERCİ, H. (2010). “Elmas İşlemeciliğinde Alaturka Elmas Uygulamalarında Deniz Dalgası Tekniği” 2. Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarım ve Eğitimi Sempozyumu Bildirileri İçerisinde. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Yayınları.
- TANSUĞ, S. (1985). “Hamam Tasları”. Antika Dergisi . **Sayı:10.**s.38.İstanbul: Raffi Portakal Antikacılık Müzayede Organizasyon ve Danışmanlık Yayınları.
- ŞAPCIZADE, D. (2010) Kütahya’da Kuyumcu-Usta (Canlı Kaynak)
- YAYILGAN, C. (2012) Kütahya’da Kuyumcu-Usta (Canlı Kaynak)